

ҚарДУ ХАБАРЛАРИ

1 / 2019

12. Турсунмуратов Т. Ўзбекистонда илмий-технологик салоҳиятнинг юксалиши масалалари // Фалсафа ва ҳуқуқ, 2007, 3-сон. – Б. 10-11.
13. Хайрулаев М.М. Фаробий ва унинг фалсафий рисолалари. –Т., 1963. – 284 б.
14. Шкуратов В.А. Психика. Культура. История. – Ростов-н/Д., 1990. – 256 с.
15. Юлдашева Ф. Глобаллашув ва миллий қадриятлар // Жамият ва бошқарув, 2008, 3-сон.–Б. 6-8
16. Якубов Б. Глобаллашув: давр муаммолари // Жамият ва бошқарув, 2007, 4-сон. – Б.14-16.

РЕЗЮМЕ

Мақолада ахборот глобаллашуви жараёнининг ижтимоий-психологик муаммолари ва унинг ечимлари ёшлар тарбиясига таъсири мисолида ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В статье изложены социально-психологические проблемы процесса глобализации и его влияние на воспитание молодежи.

SUMMARY

The article describes the social and psychological problems of the globalization process and its impact on the education of young people.

ШАХСЛАРАРО НИЗОЛАР ВА УНИ ЕНГИБ ЎТИШНИНГ ПСИХОЛОГИК ЎЗИГА ХОСЛИГИ

Бердиева Г.Ж. (ҚарДУ)

Таянч сўз ва иборалар: шахс, низо, хулқ-атвор, вазиятли ҳолат, стресс, детерминация, аффектив, когнитив, ноадекват, доминант.

Ключевые слова: личность, конфликт, поведение, ситуационный случай, стресс, детерминация, аффектив, когнитив, неадекватный, доминант

Key words: personality, dispute, behavior, situational case, stress, determination, affective, cognitive, inadequate, dominant.

Шахслараро низолаар муаммосини муҳокама қилишда юзага келадиган кўпчилиқ саволлар ичида низоли юзага келтиришда аҳамиятга эга бўлган ва низо динамикаси хусусиятларини аниқлаб берувчи омиллар ҳақидаги саволлар аниқ ёритилмаганлигини қайд этиш мумкин.

Жуда кўп тадқиқотчилар шахслараро низолаар детерминацияси объектив ва субъектив омиллар ўзаро таъсири билан аниқланиши ҳақидаги ҳолатни айтиб ўтадилар: биринчиси низолаарнинг салоҳиятли имкониятини, иккинчилари эса унинг амалга ошириш хусусиятларини юзага келтиради.

Шахслараро низолаарда инсон интилишларининг қарама-қаршилиги, яъни уларнинг бирор мақсадга эришишдаги хулқ-атвори ва установакалари субъектив сабаблар сифатида кўрсатилади [8].

Баъзи тадқиқотчилар шахслараро низолаар сабаблари сифатида бир-бирларини паст баҳолаш фонида ўзини ўзи баҳолашнинг юқорилаб кетиши, иззат-нафсониятнинг камситилиши ва бошқаларни кўрсатиб ўтадилар, уларни шахслараро низоли юзага келишига олиб келувчи сабабларнинг шахслилик даражасига киритиш мумкин [3].

Субъектив омиллар ичида шахснинг низоли вазиятда у ёки бу хулқ-атвор тенденциясини танлашга мойиллиги алоҳида аҳамият касб этади. Шубҳасиз, инсоннинг шахслараро низо вазиятидаги хулқ-атвори унинг шахслилик хусусиятлари билан белгиланади. Шунинг учун тадқиқотчилар олдида бир қатор саволлар юзага келади:

- низоли вазиятда шахс хулқ-атворининг қандай шакллари унга хос ҳисобланади?
- ҳар бир конкрет ҳолатда шахс маъқул кўрган хулқ-атвор усулини танлашнинг психологик механизмлари қандай?
- шахс томонидан шахслараро низоли ҳал қилишнинг одатий усуллари қанчалик тургун?

Бир қатор муаллифлар шунини кўрсатиб ўтадиларки, низоли вазиятда шахслараро ўзаро таъсир қатнашчиларининг ҳар бири томонидан танланадиган хулқ-атвор стратегиясини белгилаб берувчи аҳамиятга молик шахслилик омиллари ичида невротизм, безовта-

ланишнинг юқори даражаси, ички шахслилик низоларининг вазиятли ҳолати, махсус ҳимоя механизмлари, масалан, рационализациянинг мавжудлиги муҳим роль уйнайди. [7, 43-бет].

Шахслараро низо детерминациясида шахсдаги ички низо каби шахслилик омилига алоҳида эътибор қаратилади. Таъкидланадиги бундай ҳолатда шахслараро низо шахсдаги ички низога ҳал қилиш воситаси сифатида юзага чиқиши мумкин.

Низога юзага келтирувчи шахслилик омили каторига адабиётларда эҳтиёжлар даражасининг юқорилиги [4], испульсивлик, доминантлик, ригидлик киритилади [2]. Шахслилик омили сифатида "ноадекватлик самараси" ҳам қайд этилади [5], у шахсдаги ўзини ўзи юқори баҳолаш ва уни оқлай олмасликдан кўркиш тўкнашганда юзага келади.

Шахслараро низо шароитида шахс хулқ-атворини бошқариш механизмларини тушуниш учун психологик ҳодисалар детерминациясининг кўп даражали ва кўп омили характери ҳақидаги ҳолат ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Шунинг учун низоли вазият ва низоли вазиятдаги ўзаро таъсир каби жабҳаларни ажратиш мақсадга мувофиқдир [6].

Воқеликнинг бу икки томонини ажратиш куйидагича бўлади.

Инсонларнинг ўзаро таъсир тизими. Ҳар қандай тизим каби унга объектив хос бўлган ҳолатлар йиғиндиси билан характерланади. Шахслараро ўзаро таъсир тизимининг бундай ҳолатларидан бири низоли ҳолатдир. У бу ҳолатни ўзаро таъсир иштирокчилари қандай идрок қилишларига боғлиқ бўлмаган тарзда низоли ҳолат деб баҳолаш имконини берувчи алоҳида объектив омиллар тўпламидан иборат. Конкрет вазиятларда бу омилларнинг долзарблашиши низоли вазият ҳисобланади.

Низоли вазиятнинг мавжудлиги юқорида таъкидланганидек, когнитив шахслараро низо хусусиятларини кўриб чиқишда ўзаро таъсир низоли тип бўйича ривожланади дегани эмас. Таҳлил жараёнида камида учта хулқ-атвор стратегиясини ажратиш мумкин, улардан ҳар бири низоли вазият қатнашчилари ўртасидаги муносабатлар ривожланиш хусусиятларини аниқлаб беради.

Биринчидан, бу вазиятдан қочиш; иккинчидан "музокаралар", "савдолашиш" муносабатлари ва ҳ. қ., ва ниҳоят, томонлар кураши, конфронтацияси билан боғлиқ низоли муносабатлар.

Ҳар иккала қатнашчиларнинг ўзаро таъсир йўналиши, хулқ-атвор тузилмаси характери танлаши, шунингдек, бу хатти-ҳаракатлар самарадорлиги хулқ-атвор механизмларининг вазиятга қанчалик мос келиши ва қарор қабул қилиш учун улар қай даражада мақбул эканлигига боғлиқ бўлади.

Ўзаро таъсирнинг тузилмавий жабҳаларни белгиловчи ҳамда индивидуал ҳаракатлар ва хулқ-атвор механизмларини аниқлаб берувчи психик механизмларни танлаш ҳар бир қатнашчида мазкур конкрет вазият учун зарур бўлган тўпламлардан ортиб кетиши керак.

Низоли вазият қатнашчиларининг бевосита хулқ-атвори характери ўзаро таъсир қатнашчилари алоҳида шахслилик хусусиятларига бориб тақалмайди ва фақат уларга боғлиқ бўлиб қолмайди. Амалга оширилаётган хулқ-атвор ўзига хос проекция бўлиб, улардан ҳар бири мазкур ўзаро таъсир вазиятини юзма-юз келганда қандай белгиланишига боғлиқ.

Низоли вазиятдаги ўзаро таъсир ҳақида гап кетганда, шунини таъкидлаш жоизки, одамлар ўртасидаги ўзаро таъсир характери ўзгаришини ўрганиш хулқ-атворнинг кейинги паттернлари детерминантлари сифатида қатнашувчи баъзи ҳолатларни ажратиш имконини беради.

Маълумотлар таҳлили низоли вазиятда шахслараро муносабатлар ривожланишини белгиловчи учта фаза ёки босқични ажратиш кўрсатади.

Биринчи фаза вазиятни низоли деб баҳолаш билан боғлиқ. Вазиятни низоли деб аниқлаш ва идрок қилиш лаҳзаси жуда муҳим, чунки у ўз ўзидан мазкур ҳолатда ўзаро таъсирни керакли даражада тузилмага айланттирувчи хулқ-атвор паттернларини шақллантирувчи механизмга айланади.

Иккинчи фаза низоли вазиятдаги ўзаро таъсирни шақллантирувчи стратегияни танлашга боғлиқ. Низоли вазиятдаги у ёки бу хатти-ҳаракатларни долзарблаштириш объек-

тив ва субъектив омилларнинг конкрет бирикмаси билан боғлиқ. Ўзаро таъсирнинг бу фазасида ҳар бир қатнашчи хулқ атворнинг маълум чизиғини шакллантиради, бу эса ўз навбатида кейинчалик умумий стратегия кўринишини олади. Юқорида таъкидланганидек, хулқ-атворнинг бундай умумий шакллари камда учга бўлиш мумкин: кочниш, “музокаралар” – “савдолашиш” ва низоли стратегиянинг ўзи.

Ва ниҳоят учинчи фаза ўзаро таъсир умумий стратегияси доирасида хатти-ҳаракатни танлаш билан боғлиқ. Низо ривожланишининг бу босқичида ўзаро таъсир иштирокчиларининг шахслилик хусусиятлари алоҳида аҳамият касб этади.

Шахслараро низо тузилмаси ва ривожланиши таҳлиliga бифуркация нуқтасининг киритилиши, бизнинг назаримизда махсус адабиётларда жавоби топилмаган бир қатор саволларга жавоб бериш имконини беради:

- низонинг конструктив салоҳиятини долзарблаштириш шароитлари;
- шахслараро низоларни бошқариш шакллари;
- шахслараро низони бошқарувчи субъект;
- шахслараро низони бошқариш самарадорлигини ошириш шарт-шароитлари;
- шахслараро низо диагностикаси ва бошқалар.

Замонавий психологияда шахслараро низо муаммоси ҳолатининг таҳлили шахслараро низоларни келтириб чиқарувчи объектив ва субъектив омиллар ҳамда сабаблар, уларнинг динамикаси, низога киришган томонлар хулқ-атвори тузилмаси ва стратегиясини тадқиқ қилиш билан бир қаторда шахслараро низо психологик белгиларини ўрганишга қаратилган тадқиқотлар ўтказилмаса тўлиқ бўлмай қолади. Бу тадқиқотлар доирасида олинган маълумотлар шуниси билан қизиқарлики, ташқаридан низоли хулқ-атвор хусусиятларида намоён бўладиган шахслараро низо вазияти билан боғлиқ “ички” психик жараёнлар ва ҳолатлар динамикасини тушуниш имконини беради. Адабиётлар таҳлили шахслараро низоларнинг психологик белгиларига қуйидагиларни киритиш мумкинлигини кўрсатади:

- Шахс ва гуруҳ учун доминант аҳамият касб этувчи эҳтиёжларни долзарблаштириш;
- Низоли муносабатлар субъектларининг юқори даражадаги психик зўриқишлари;
- когнитив ва эмоционал жараёнлар дисгармонизациясини;
- аффектив ҳолатларни назорат қилишнинг пасайишини;
- хулқ-атвор, тафаккур, гапларнинг стереотиплиги;
- ўзининг ва бошқалар кадриятларини қиёсий баҳолашни ўз фойдасига ҳал қилиш;
- рақиби идрокига нисбатан салбий установкани шакллантириш;

Низоли муносабатларни ўзаро таъсирнинг бир соҳасидан бошқа бир соҳаларга – шахсий соҳадан иш соҳасига, расмийдан норасмийга ва ҳ.к.га ўтказиш;

Низога киришувчиларнинг психик ҳолатлари психик жараёнларнинг тоталлиги, бир жойда қотиб қолиши, баҳолар ва фикрларнинг кескинлиги ва яғналиги билан характерланади.

Шундай қилиб, низоли вазиятни воқелик сифатида ўрганишда асосий йўналишлар сифатида қуйидагиларни ажратиш мумкин:

- гуруҳдаги (гуруҳ ичидаги низо) шахслараро низонинг биргаликдаги фаолият самарадорлигига таъсири;
- гуруҳдаги шахслараро низонинг юзага келиш эҳтимolini оширувчи омиллар;
- гуруҳдаги шахслараро низоларнинг юзага келишидаги объектив ва субъектив сабаблар, уларнинг характери, мутаносиблиги ва динамикаси;
- шахслараро низоларнинг индивидуал-психологик сабаблари;
- шахслараро низолар тузилмаси ва унинг динамикаси;
- шахслараро низо қатнашчиларининг психологик ҳолати хусусиятлари ва уларни психологик ўлчаш;
- шахслараро низолар профилактикаси усуллари ва шакллари; деструктив шахслараро низоларнинг конструктив шаклга ўтиши.

Таби
таъсири ни
кация нуқ
шахсларар
билан хав
амалга ош
раро низо
низо ишти
янги истик
Шун
ривожлани
лаштириш
нинг шахс
хологнинг

1. М
рахбар фаол
2. За
тренинг. К.
3. Ле
ка, 1988. — 3
4. Лэ
5. М
1999. — 816
6. Па
7. Фр
8. Fis

Макс
шундай низ

В ста
тов и конкр

The p
told opinion

Табиатига кўра турлича бўлган низоларни юзага келтирувчи омилларнинг ўзаро таъсири низоли вазиятнинг вужудга келишига олиб келади, у эса ўз навбатида бифуркация нуктасидаги шахслараро низога айланади. Бифуркация нуктасидан ўтганидан сўнг шахслараро низо икки йўналишда ривожланиши мумкин: ўзининг деструктив оқибатлари билан хавф соладиган стихияли ва низоли ўзаро таъсирнинг конструктив салоҳиятини амалга оширишга қодир бошқариладиган йўналишлар. Стихияли ривожланувчи шахслараро низонинг бошқарилувчи йўналишга ўзгариш шартлари ва воситаларини ўрганиш низо иштирокчиларини шахс сифатида ривожланиш имкониятлари нуктаи назаридан янги истикболни очиб беради.

Шундай қилиб, бошқариладиган шахслараро низо қатнашчиларининг шахслилик ривожланиши биз томонимиздан улардаги субъектликнинг турли шакллари долзарб-лаштириш ва кейинчалик шакллантириш сифатида қаралади. Низоли ўзаро таъсирларнинг шахсни ривожлантирувчи салоҳиятини амалга оширишнинг энг муҳим шарти психологнинг субъектлик позициясидир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, катъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик-хар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Т., 2017. – Б. 45.
2. Занюк С. Психология мотиваций: Теория и практика мотивирования. Мотивационный тренинг. К.: Эльга. – Ника-Центр, 2000. – 13-52 с.
3. Лебединская К.С. и др. Подростки с нарушениями в аффективной сфере. – М.: Педагогика, 1988. – 336 с.
4. Лэнг Р.Д. Раколотное «Я»: перевод с англ. СПб: Белый Кролик, 1995. – 352 с.
5. Методы эффективной психокоррекции. Хрестоматия /Сост. К.В. Сельченко. Харнес. 1999. – 816 с.
6. Паренс Г. Агрессия наших детей. Москва, 1997.
7. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – М., 1994. – 125-142 с.
8. Fishbein D.G. Parental supervision and delinquency. – New York, 1983.

РЕЗЮМЕ

Мақолада шахслар ўртасида юзага келадиган низоларнинг психологик омиллари ва ана шундай низоларни олдини олишнинг ўзига хос йўллари ҳақида фикр билдирилган.

РЕЗЮМЕ

В статье упоминаются психологические факторы возникновения межличностных конфликтов и конкретные способы предотвращения таких конфликтов.

SUMMARY

The psychological causes of the incident arising between the individuals in this article and were told opinions on the prevention of such incidents.

Нашрга проф. А.Жабборов тавсия этган

Абдуллаева И.Г. Илгасимий ва тасаввот тафаккур уйғунлигининг айрим масалалари.....	88
Зоҳиров Р.Т. Ўзбекистондаги миллий маданиятни мутахкамлаш концепцияси ва диахрон муносабатларнинг таърихий асослари.....	91
Ибрагимов Э. Ёшлар дунёқарашига ўзгартиришга қаратилган манипулятив технологиялар.....	97

СИЁСАТИШУНОСЛИК

Эргашев А., Боймуратов З. Савдо-иқтисодий системаларнинг ҳуқуқий асослари.....	102
Худойбердиев Д. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ва унинг кўринишлари.....	105
Боймуратов З. Ш. Ўзбекистондаги иқтисодий қураш.....	108
Шайманова А.Э. Ўзбекистондаги сиёсий – ҳуқуқий ҳолат.....	111

ФЕОЛОГИЯ

Эркаев А.П. Ўзбекистондаги қадимий ҳаёт тарзи.....	116
Жўраев М. Ўзбек фольклорининг таърихий асослари.....	125
Amirkulova N.A. Development and activities that help to develop intercultural competence.....	130

ПСИХОЛОГИЯ

Облокулов Ж.Ж., Кабиров А.М. Ўзбекистондаги қадимий ҳаёт тарзи.....	134
Бердиева Г.Ж. Ўзбекистондаги қадимий ҳаёт тарзи.....	138

КЕЛТИРМА ХАЛАТИ

Бобоназаров Г.Е., Бобоназарова М.В. Ўзбек халқий ҳаёт тарзи.....	142
Грабовцев Н.В. Ўзбекистондаги қадимий ҳаёт тарзи.....	146
Рўзиева Н.Ж., Абдураманов А.У. Ўзбекистондаги қадимий ҳаёт тарзи.....	151
Дигёрова М.Х., Абдураманов А.У. Ўзбекистондаги қадимий ҳаёт тарзи.....	154